

Gintarė JUDŽENTYTĖ
Vilniaus universitetas

BENDRINĖS LATVIŲ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINIŲ TYRIMŲ APŽVALGA

§ 1. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti bendrinės latvių kalbos vietosrieveiksmių semantinius tyrimus ir jų raidą nuo pirmųjų latvių kalbos gramatikų iki dabartinės kalbotyros darbų.

§ 2. Apie latvių kalbos vietosrieveiksmius ir jų reikšmes rašyta palyginti mažai, daugiausia – latvių kalbos gramatikose¹.

Pirmoji latvių kalbos gramatika „*Manuductio ad linguam lettanicam facilis et certa*“ buvo išleista 1644 m. J. G. Rėhehūzeno Rygoje. Gramatiką sudaro trys dalys: *de lectione*, *de nomine* (4 psl.) ir *de verbo* (13 psl.), taip pat yra 13 psl. priedas (lot. *praxis*) (daugiau žr. Ozols 1965, 133), tačiau latviškos medžiagos joje pateikiama mažai ir dažnai klaidingai, o apie vietosrieveiksmius ar prieveiksmius apskritai neužsimenama (Fennell 1982, 1–147; Ozols 1965, 137). Vėliau, 1646 ir 1685 m., pasirodė dar keturios (iš dalies): Paulo Einhorno „*Declinationum letticarum*“ (1646 m.), Heinricho Adolfigaus „*Erster Versuch einer kurtz verfassteten Anleitung zur Lettischen Sprache*“ (1685 m.), Georgo Dreselio „*Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache*“ (1685 m.), Janio Langijo latvių vokiečių kalbų žodynas su trumpa latvių kalbos gramatika. Apie vietosrieveiksmius išvardytose gramatikose taip pat nerašoma.

XVIII a. išsiskiria keliomis latvių kalbai svarbiomis gramatikomis: 1761 m. kartu su nedideliu žodynu buvo išleista Gothardo Fridricho Stenderio „*Neue vollständigere Lettische Grammatik...*“: 1783 m. pasirodė pataisytas pirmosios jo gramatikos leidimas „*Lettische Grammatik*“: XIX a., iki Bylenšteino gramatikų, 1809 m. pasirodė Christofa Harderio, dviejų dalių (1830 ir 1848 m.) Oto Benjamino Gotfrido Rosenbergo ir 1841 m. Heinricho Heselbergo gramatikos. Visos jos buvo Stenderio gramatikos pataisymai, kuriuos kaip labai vertingus panaudojo Bylenšteinas (Ozols 1965, 545). Jose paprasčiau-

¹ Šiame straipsnyje nebus aptariamosios mokomosios (mokyklinės) latvių kalbos gramatikos (la. *skolu grāmatas*) ir vadovėliai (la. *mācībgrāmatas*).

siai konstatuojama, kad latvių kalboje yra prievieksmių, kurie vartojami kaip prielinksniai (žr. Ozols 1965, 552).

Svarbiausios XIX a. Latvijoje pasirodžiusios gramatikos buvo trys Augusto Bylenšteino gramatikos: mažoji „Die Elemente der lettischen Sprache“ (1866 m.), vidutinė „Lettische Grammatik“ (1863 m.) ir didžioji „Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen...“ (1–2 d., 1863–1864 m.).

Iš visų paminėtų gramatikų pirmąja mokslinė latvių kalbos gramatika laikoma A. Bylenšteino „Die lettische Sprache“ (1–2, 1863–1864), todėl ir joje pateikiama latvių kalbos vietos prievieksmių tyrimų apžvalga šiame straipsnyje laikoma svarbiausia. Be to, iki Bylenšteino gramatikos vietos prievieksmiai labai dažnai buvo aprašomi su dalelytėmis, pvz., Stenderio „Lettische Grammatik“ yra skyrius „Von den Adverbiis und andern Partickeln“ (liet. „Apie vietos prievieksmius ir kitas dalelytes“) (Stender 1783, 129–150), arba išvis neaprašomi, pavyzdžiui, Adolfijus prievieksmius suskirstė į pamatinius ir vedinius, o Dreselis rašė, kad iš būdvardžių daromi prievieksmiai su galūne *-e* (Fennell 1984, 143). Jei prievieksmiai buvo grupuojami smulkiau, dažniausiai į vietas (lot. *adverbia loci*) ir laiko prievieksmius (lot. *adverbia temporis*). Iš esmės tokį patį, tik šiek tiek platesnę skirstymą pateikia ir Bylenšteinas.

Bylenšteino gramatikos 2-oje dalyje yra prievieksmiams skirtas skyrius „Adverbia“, kuriame greta prievieksmių darybos pateikiama ir jų klasifikacija, t. y., pasak autoriaus, visus prievieksmius pagal reikšmę galima skirti į: 1) vietos prievieksmius (vok. *Orts-Adverbia*); 2) laiko prievieksmius (vok. *Zeit-Adverbia*); 3) kiekybės arba modalinius prievieksmius (vok. *Quantitäts- oder Modal-Adverbia*); 4) kiekybės prievieksmius (vok. *Quantitäts-Adverbia*) (žr. Bielenstein 1864, 286–288). Vietos prievieksmiai, kaip, beje, ir kiti, skirstomi dar smulkiau – į pronominalinės (vok. *pronominalen Ursprungs*) ir nepronominalinės kilmės (vok. *nicht-pronominalen Ursprungs*) (žr. ten pat). Pronominalinės kilmės prievieksmiai aprašomi trimis grupėmis: a) atsako į klausimą *kur?* (vok. *wo?*), pvz.: *kur, tur, zittur, jebkur* ir t. t.; b) atsako į klausimą *kur link?* (vok. *wohin?*), pvz.: *kurp, turp, jebkur, kur-ne-kur* ir t. t.; c) atsako į klausimą *iš kur?* (vok. *woher?*), pvz.: *nū kurenės, nū ziturrenės* ir t. t. Nepronominalinės kilmės prievieksmiai smulkiau neskirstomi – Bylenšteinas šią grupę iliustruoja keliais pavyzdžiais: *árá, tuwu* ir t. t. (Bielenstein 1864, 287).

Kiek vėliau, 1907 m., pasirodė kitoms latvių kalbos gramatikoms pavyzdžiu tapusi J. Endzelyno ir K. Miülenbacho „Latviešu gramatika“. Palyginti su Bylenšteino veikalė esančiu prievieksmiams skirtu skyriumi, pastarajame leidinyje kažko naujo nepateikiama. Aprašydami prievieksmių reikšmes En-

dzelynas ir Miülenbachas teigia, kadrieveiksmiai dažniausiai žymi: 1) laiką (la. *laika apstākļu vārdi*), pvz.: *kad, tad* ir t. t.; 2) vietą (la. *vietas apstākļu vārdi*), pvz.: *kur, tur, schur* ir t. t.; 3) būdą ir kiekį (la. *kārtas un mēra apstākļu vārdi*), pvz.: *labi, cik, tik* ir t. t. (Endzelīns, Miülenbahs 1907, 86). Vietosrieveiksmiai nuo kitų skiriasi tuo, kad žymi vietą, deja, kokią konkrečiai – lieka neaišku. Semantinei vietosrieveiksmių analizei dėmesio daugiau neskiriama ir vėlesniuose šios gramatikos leidimuose (žr. Endzelīns, Miülenbahs 1925, 107–108).

1922 m. išleista J. Endzelyno mokslinė latvių kalbos gramatika „Lettische Grammatik“, kurioje labai išsamiai aprašomarieveiksmių daryba: a)rieveiksmiai, kilę iš linksnių (vok. *Adverbia aus Kasusformen*); b)rieveiksmiai, kilę iš prielinksnių (vok. *Adverbia aus Präpositioneni*); c)rieveiksmiai su kitomis galūnėmis (vok. *Adverbia mit nichtkasuellen Endungen*); d)rieveiksmių vartojimas (vok. *Zum Gebrauch der Adverbia*) (Endzelīns 1922, 457–479). Nuo kitų gramatikų kalbamoji skiriasi tuo, kad greta latvių kalbos pavyzdžių joje pateikiami ir lietuvių kalbos pavyzdžiai. Deja, apie vietosrieveiksmius atskirai nerašoma – jais, kartu su kitaisrieveiksmiais, iliustruojamos įvairios darybos grupės (žr. ten pat).

1951 m. pasirodžiusioje J. Endzelyno latviškai parašytoje gramatikoje „Latviešu valodas gramatika“rieveiksmių skyrius liko nepakitęs – apie vietosrieveiksmius ar jų reikšmes joje, kaip iš vokiškai išspausdintoje „Lettische Grammatik“, nerašoma (žr. Endzelīns 1951, 599–627)².

1959 m. buvo išleistas sinchroninio pobūdžio 1-asis³ bendrinės latvių kalbos gramatikos „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika“ tomas, kuriame aiškinami latvių kalbos fonetikos ir morfologijos dalykai. Prieveiksmių skyrius šioje gramatikoje daug platesnis (MLLVG 1, 690–720). Pirmiausia jame pateikiamasrieveiksmio apibrėžimas⁴, aptariami darybos būdai, ir nusakoma reikšmė. Visirieveiksmiai pagal reikšmę skiriami į: 1) būdvardiniusrieveiksmius

² Iš esmės aptartųjų dviejų gramatikų būtų galima neminėti, nes apie vietosrieveiksmių reikšmes jose nerašoma, tačiau J. Endzelyno darbai yra kertiniai latvių kalbotyros akmenys, be kurių neapsieina nė vienos latvių kalbotyros srities tyrimų apžvalga. Dėl šios priežasties straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad J. Endzelynas aptariamųjų žodžių semantikai reikšmės neskyrė.

³ Antras gramatikos tomas buvo išleistas 1962 m.

⁴ „Par apstākļa vārdiem sauc tādus nedeklinējamus un nekonjugējamus vārdus, kas apzīmē jeb raksturo darbības vai stāvokļa pazīmi vai arī pazīmes (īpašības vai apstākļa) pazīmi.“ (MLLVG 1, 690).

(la. *īpašību apstākļa vārdi*); 2) aplinkybinius prievaismsius (la. *apstākļu apstākļa vārdi*); 3) būsenos prievaismsius (la. *stāvokļa apstākļa vārdi*). Aplinkybiniams prievaismsiams priskiriami vietos prievaismsiai pagal reikšmę skiriami į dvi grupes⁵ (MLLVG 1, 696)⁶: 1) vietos prievaismsius, žymintių veiksmo ar proceso vietą; 2) vietos prievaismsius, kurie žymi veiksmo kryptį. Pirmajai grupei priskiriami vietos prievaismsiai (*citur, kur, kaut kur, nekur, še, šeit, šur, tur* ir t. t.) atsako į klausimą *kur?*, antrajai (*augšup, lejup, malup* ir t. t.) – *kurp?*.

Toks MLLVG pateikiamas semantinis vietos prievaismsių skirstymas rodo, kad nuo Bylenšteino gramatikos laikų, t. y. beveik per šimtą metų, išsamiau vietos prievaismsių tirti niekas taip ir nesiėmė – tiek pirmojoje mokslinėje, tiek bendrinės latvių kalbos gramatikoje reikšmių skirstymo pagrindas yra klausimai *kur?* (vok. *wo?*) ir *kurp?* (vok. *wohin?*). Tiesa, Bylenšteinas aprašė dar ir trečiąją grupę – atsakantys į klausimą *woher?*.

Kai kurie iš MLLVG semantinėms grupėms priskiriamų vietos prievaismsių kelia abejonių, pavyzdžiui, žodis *pret* įprastai latvių kalboje laikomas su akuzatyvu vartojamu prielinksniu, pvz., *Es viņu ieraudzīju pret debesu zilo fonu* (LLVV⁷), tačiau psl. 697 jis įvardijamas kaip vietos prievaismsis. Viena vertus, galbūt šį faktą patvirtinančių kontekstų egzistuoja, kita vertus, be jokio latvių kalbos pavyzdžio toks teiginys lieka nemotyvuotas.

Dėmesys atkreiptinas į semantinėms grupėms priskiriamų vietos prievaismsių reikšmių nelygiavertiškumą: vieni žymi konkrečią, tiksliai nusakytą vietą, pvz.: *augšā, iekšā, priekšā* ir t. t., kiti – abstrakčią, pvz.: *kaut kur, nekur, tur* ir t. t. (MLLVG 1, 697), tačiau visi įvardijami kaip vieno semantinio lygmens žodžiai.

⁵ „Atkarā no nozīmes vietas apstākļa vārdus var iedalīt divās grupās: 1) vietas apstākļa vārdos, kas raksturo darbības vai norises vietu, 2) vietas apstākļa vārdos, kas raksturo darbības virzienu.“ (MLLVG 1, 696).

⁶ Plg. su „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“ (DLKG, 424–425) pateikiamomis vietos prievaismsių reikšmėmis: 1. Prievaismsiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (prie slinkties veiksmažodžių) vietą, į kurią nukreiptas judėjimas. Jie atsako į klausimus *kame?, kur?, į kur?*; 2. Prievaismsiai, rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas. Šie prievaismsiai atsako į klausimus: *iš kur?, nuo kur?*; 3. Prievaismsiai, žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas. Šie prievaismsiai atsako į klausimus: *nuo kur?, nuo kurios vietos?, iki (ligi) kur?, iki (ligi) kurios vietos?*; 4. Prievaismsiai, žymintys veiksmo kryptį. Šie prievaismsiai atsako į klausimus: *kur?, kuria kryptimi (kur link)?*; 5. Prievaismsiai, žymintys kelią, tačiau tik su slinkties veiksmažodžiais. Dar plg. K. Ulvydo knygoje „Lietuvių kalbos prievaismsiai“ skiriamas semantines vietos prievaismsių grupes (Ulvydas 2000, 19–30).

Teiginys, kad pirmajai grupei priklausantys vietosrieveiksmai papildo veiksmažodžių, žyminčių buvimo ar egzistavimo vietą, reikšmes (MLLVG 1, 697) taip pat nėra visiškai tikslus. Įprastai jie (*ārā, iekšā, kur, kaut kur, šur, tur* ir t. t.) gali jungtis ir su rimties, ir su slinkties veiksmažodžiais, pavyzdžiui: *būt ārā* ir *iet ārā, būt iekšā* ir *iet iekšā*, ir t. t., tačiau tarp pavyzdžių pateikiami sakiniai tik su rimties veiksmažodžiais.

Prie antrosios semantinės grupės priskiriami tik su krypties veiksmažodžiais vartojami vietosrieveiksmai, pvz.: *ārūp, kurp, mājup, šurp, turp*, tačiau, kaip rašyta anksčiau, junginiuose su veiksmažodžiais kryptį gali žymėti ir kiti vietosrieveiksmai, pvz., *vest tur* ir t. t.

Tiesą pasakius, be nuoseklios latvių kalbos kontekstų analizės, aptartieji teiginiai didesnės vertės neturi.

Apibendrinant latvių kalbos gramatikose pateikiamus semantinius vietosrieveiksminių aprašus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad vieni vietosrieveiksmai yra klausiamieji (reikšmė 'klausiamasis' (*kur, kurp*)), o kiti vartojami kaip atsakymas į klausiamuosius vietosrieveiksminus (reikšmė 'neklusiamasis'). Apie tai gramatikoje, deja, taip pat nerašoma.

§ 3. Latvių kalbos vietosrieveiksminių semantika dėmesio sulaukė šiuolaikinėse užsienio autorių gramatikose. Pvz., Bertholdas Forssmanas savo 2001 m. gramatikoje „Lettische Grammatik“ vietosrieveiksminus (vok. *Lo-kaladverbien*) pagal reikšmę linkęs skirstyti kaip Bylenšteinas – į tris grupes. Pagrindinis skiriamasis kriterijus, jo nuomone, yra klausimai *kur?* (vok. *wo?*), *kurp?* (vok. *wohin?*) ir *no kurienes?* (vok. *woher?*) (Forssman 2001, 305).

§ 4. Šiek tiek plačiau vietosrieveiksmai nagrinėti kituose kalbotyros darbuose – Latvijos ir užsienio mokslininkų monografijose bei publikacijose periodiniuose leidiniuose, tačiau dažniausiai tai apibendrinamojo ar tipologinio pobūdžio darbai.

Pirmoji minėtina A. Ozolo 1961 m. monografija „Latviešu tautasdziesmu valoda“ (2 leid. 1993), kurioje pateikiamas latvių liaudies dainose aptinkamųrieveiksminių aprašas. Greta kitųrieveiksminių šiame darbe analizuojami ir vietosrieveiksmai, t. y. jų reikšmės liaudies dainų kontekste. Kalbamasis tyrimas nėra nuosekli visų latvių kalboje esančių vietosrieveiksminių analizė, vietosrieveiksmai nėra grupuojami ar skirstomi pagal reikšmes – monografijoje pateikiamos tik atskirų vietosrieveiksminių reikšmės.

Svarbiausiasrieveiksminiams skirtas darbas latvių kalbotyroje yra E. Soidos tyrimas „Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā“ (1969). Nors autorė aprašo tikrieveiksminių kilmę ir jų sintaksines funkcijas (rieveiksminių

reikšmės nenagrinėjamos apskritai), šis darbas yra teorinis ir metodologinis pamatas, kuriuo remiantis buvo atlikti kitirieveiksmių aprašai.

Latvių kalbos vietosrieveiksmių reikšmės tyrė M. Arāja (Arāja 1995; 1996), suskirsčiusi juos į keturias pagrindines semantines grupes:

1. Vietosrieveiksmiai, rodantys veiksmo vietą (*šeit, tur*).
2. Vietosrieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį (*zemē, augšā*).
3. Neigiamieji vietosrieveiksmiai (*nekur*).
4. Paplitimo vietosrieveiksmiai (erdvės atžvilgiu) (*tāli, tuvu*).

Kai kurios pateiktos semantinės grupės yra detalizuojamos, pavyzdžiui, 2-ios grupės vietosrieveiksmiai gali žymėti judėjimą į vidų, į lauką, į viršų, į apačią ir kt. (Arāja 1996, 101–105).

Aptariant Arajos aprašą minėtinos dvi naujos semantinės grupės – neigiamieji ir paplitimo vietosrieveiksmiai. Nė vienoje iki Arajos darbų atliktoje analizėje nebuvo skiriami neigiamieji vietosrieveiksmiai. Lieka nesuprantama, kodėl, nes *nekur* ir *nekurp* minimi tiek Bylenšteino, tiek Endzelyno ir Miülenbacho gramatikose (žr. Bielenstein 1864, 286; Endzelīns, Miülenbahs 1907, 86; Endzelīns, Miülenbahs 1925, 107). Bylenšteinas juos priskiria prie žodžių, atsakančių į klausimą *kur?* (Bielenstein 1864, 286). Vadinasi, pasak jo, tas 'niekur' taip pat kažkur egzistuoja, tuo tarpu LLVV pateikiama reikšmė rodo visai ką kitą: „Nevienā vietā“ (LLVVe).

Paplitimo vietosrieveiksmiai – nauja Arajos sąvoka. Nors pati autorė neužsimena, iš LLVV pateikiamų *tāli*⁷ ir *tuvu*⁸ reikšmių, galima suprasti, kad atsakaitas taškas, kurio atžvilgiu nusakoma vieta, yra arba adresantas, arba kažkoks kitas orientyras. Be to, apie judėjimą į vidų, į lauką, į viršų, į apačią ir kt. kryptį žyminčius vietosrieveiksmius anksčiau rašyta taip pat nebuvo. Tiesa, bendrinės latvių kalbos kontekstų autorė nepateikia – vietosrieveiksmių klasifikacija labai paprasta: išskiriamos grupės ir pateikiami joms priklausantys pavyzdžiai.

V. Kalmė darbe „Nelokamās vārdšķiras latviešu literārajā valodā“ vietosrieveiksmius semantiškai apibrēžia kaip žyminčius vietą arba kryptį ir pateikia keletą pavyzdžių: *kur, tur, blakus, citur, kaut kur, nost* ir t. t. (Kalmė 2001, 19).

Kelių vietosrieveiksmių semantiką savo straipsniuose nagrinėja E. Lipartė. Pvz., 2001 m. straipsnyje analizuodama kai kurių daiktavardžių lokatyvo formos ir veiksmažodžių semantinius santykius ji įrodo, kad LLVV pateikia-

⁷ „Samērā lielā attālumā (atrasties, pastāvēt, norisēt)“ (LLVVe).

⁸ „Samērā mazā attālumā (atrasties, pastāvēt, norisēt)“ (LLVVe).

ma daiktavardžio *mala* lokatyvo forma *malā* yra vietosrieveiksmis (Liparte 2001, 159–163). Straipsnio tema išties aktuali, nes ieškant bendrinėje latvių kalboje vartojamų vietosrieveiksmių LLVV labai dažnai kai kurių iš jų neįmanoma rasti – žodyne kaip vietosrieveiksmiai jie neįvardijami. Kituose savo straipsniuose autorė didesnę dėmesį skiria adverbialų (vok. *Adverbials*) ir veiksmažodžio santykiams (daugiau žr. Liparte 1996; 2000; 2003).

Dz. Paeglė knygoje „Latviešu literārās valodas morfoloģija“ greta kitų klausimų apžvelgia latvių kalbos vietosrieveiksmių semantiką (Paegle 2003, 162–167). Autorės klasifikacija išsiskiria daug gausesniu semantinių grupių skaičiumi, pavyzdžiui: vietosrieveiksmiai, nurodantys vietą (kaip ir rodomieji įvardžiai), kurioje yra adresantas (*še, te*); vietosrieveiksmiai, nurodantys veiksmo vietą, esančią toliau nuo tos vietos, kurioje yra adresantas (*netālu, tālu*); vietosrieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį (*augšup, atpakaļ*) ir vietą (*lejā*); vietosrieveiksmiai, žymintys visiškai nežinomą vietą (*kaut kur*) ir kt. Nors tikslų semantinių grupių skaičių nustatyti sunku dėl aprašo specifikos (kartais vietosrieveiksmiai analizuojami atsietai vienas nuo kito, kartais kartu), svarbu atkreipti dėmesį, kad Paeglės darbuose atsirado iki tol latvių kalbotyroje vietosrieveiksmių semantinėje analizėje netaikyta sąvoka *adresantas*. Kita vertus, nauja sąvoka nesuteikia tyrimui sistemiskumo ar daugiau aiškumo, iš esmės trumputė analizė mažai kuo tesiskiria nuo kitų latvių kalbos vietosrieveiksmiams skirtų darbų.

Daug išsamiau latvių kalbos vietosrieveiksmius yra aptaręs B. Forssmanas knygoje „Das baltische Adverb“ (Forssman 2003), kurią sudaro dvi dalys – sinchroninė ir diachroninė. Pirmojoje autorius visusrieveiksmius pagal reikšmes klasifikuoja į vietos (vok. *Lokaladverbien*), laiko (vok. *Temporaladverbien*) ir būdo (vok. *Die Adverbien der Art-und-Weise*) (p. 34–75). Vietosrieveiksmių skyriuje „Lokaladverbien“ (p. 34–45) latvių kalbos vietosrieveiksmiai semantiškai aprašomi kartu su lietuvių kalbos vietosrieveiksmiais. Darbo naujumas – platesni teoriniai pagrindai.

Pirmiausia Forssmanas apibrėžia erdvės sąvoką. Pasak jo, erdvė gali būti dvejopa: 1) erdvė yra tai, kas egzistuoja / yra tarp objektų, t. y. tai, kas užpildoma objektais. Kiekvienas objektas turi savo vietą ir erdvė nėra tuščia⁹;

⁹ „Die erste ist, dass der Raum durch die Lagerung von Objekten bestimmt wird, mit denen er angefüllt ist. Jedes Objekt nimmt einen einzigen, genau bestimmten Ort ein; Raum ist die Relation zwischen den Objekten, und einen leeren Raum gibt es nicht“ (Forssman 2003, 35).

2) erdvė yra kaip daiktas objektams, pavyzdžiui, dėžė, paketas¹⁰ (p. 37). Be to, autorius sako, kad erdvėje yra nesuskaičiuojama galybė taškų (vok. *Punkten*), ir tarp tų taškų galima vaikščioti, t. y. judėti nuo vieno iki kito taško (žr. ten pat), todėl įvedama dar viena nauja sąvoka *kelias*.

Remdamasis šiomis mintimis Forssmanas išskiria pirmąsias dvi vietas prievieksmių grupes – statinius ir dinaminius vietas prievieksmius. Dinaminiai gali būti dvejopi – tai priklauso nuo to, ar vietas prievieksmis žymi pradinį tašką (taškas, kur prasideda veiksmas), ar galutinį tašką, tikslą. Jis laikosi savo gramatikoje „Lettische Grammatik“ (2001) pateiktos nuomonės ir vietas prievieksmių semantinės klasifikacijos pagrindu pasirenka klausimus: *wo?*, *wohin?*, *woher?* Statiniai¹¹ vietas prievieksmiai atsako į klausimą *wo?*, direktyviniai¹² (tikslas) – *wohin?*, o seperatyviniai¹³ (atskirties taško) – *woher?* Forssmanas mano, kad seperatyviniai prievieksmiai baltų kalbose yra labai reti, nes žmonės dažniausiai nurodo kryptį, tikslą, t. y. kur eina, o ne iš kur eina. Jo nuomone, sakiniai „Ich gehe in den Garten“ yra dažnesni nei „Ich gehe aus dem Haus heraus in den Garten“ (p. 35).

Toliau Forssmanas įvardija, kieno atžvilgiu yra nusakoma objektų vieta erdvėje: jei vieta yra nusakoma kalbėtojo atžvilgiu (vok. *Ego*), vietas prievieksmiai vadinami deiktiniais, jei ne – nedeiktiniais (p. 36). Prie deiktinių žodžių jis priskiria įvairius latvių kalbos prievieksmius, pvz.: *blakus*, *citur*, *kur*, *šeit*, *tur*, *tuvu*, *visur* ir t. t., ir išskiria tokias jų grupes:

- Grynieji deiktiniai prievieksmiai (vok. *Rein deiktische Adverbien*), pvz.: *šeit*, *tur* ir t. t.
- Distanciniai prievieksmiai (vok. *Adverbien der subjektiven Distanz*), pvz.: *tālu*, *tuvu* ir t. t.
- Prievieksmiai, žymintys erdvės daļi (vok. *Adverbien, die Teilräume bezeichnen*), pvz.: *arā*, *iekšā* ir t. t.
- Neapibrēžtieji prievieksmiai (vok. *Indefinite Lokaladverbien*), pvz.: *visur*, *nekur* ir t. t.
- Paplitimo prievieksmiai (vok. *Distributive Lokaladverbien*), pvz.: *dažviet*, *vietām*.

¹⁰ „Die zweite Raumauffassung ist diejenige, das der Raum – ähnlich z.B. einer Kiste oder Schachtel – als „Behälter“ für Objekte bestimmt ist, d.h. sie können in ihm untergebracht werden...“ (Forssman 2003, 35).

¹¹ Vok. *statische*.

¹² Vok. *direktive*.

¹³ Vok. *separative*.

- Dimensiniai prieveiksmai (vok. *Dimensionsadverbien*), pvz.: *atpakal, priekšup* ir t. t.

Nedeiktiniais žodžiais Forssmanas laiko, pavyzdžiui, *mājup* (p. 42). Nedeiktiniais autorius laiko ir perėjimo prieveiksnius (vok. *Durchgangsadverbien*). Šiam poklasiui jis priskiria žodžius, atsakančius į klausimus *wo entlang?* ir *auf welchem Weg?*, pvz., *krustu un šķērsu* (p. 42).

Aprašęs kalbamųjų žodžių semantiką, Forssmanas pateikia ją lentelėse:

1 lentelė. Pagal lokalizacijos būdą

1.	Stativa [+STAT]
2.	Direktiva [+DIR]
3.	Separativa [+SEP] (im Baltischen selten)
4.	Durchgangsadverbien [+DURCH]

2 lentelė. Pagal erdvės suskirstymą

Deiktische Adverbien [+DEIKT]	Rein deiktische Adverbien [+DEIKT]; hier auch Adverbien der Anwesenheit und im Litauischen Zahldeiktika
	Adverbien der subjektiven Distanz [+DEIKT, +DIST]
	Adverbien, die Teilräume bezeichnen [+DEIKT, +TEIL]
	Indefinite Lokaladverbien [+DEIKT, +INDEF]
	Distributive Lokaladverbien [+DEIKT, +DISTRIBUT]
	Dimensionsadverbien [+DEIKT, +DIM] (Besonderheit des Litauischen: Komparativische Adverbien, auch für Himmelsrichtungen)
Nicht-deiktische Adverbien [-DEIKT] (meist mit substantivischem Relatum)	

Perskaičius semantiniams vietos prieveiksnių tyrimams skirtą knygos dalį, galima pasakyti, kad remdamasis panašumais ir skirtumais pagal pasirinktus kriterijus autorius atliko išsamiausią semantinę latvių kalbos vietos prieveiksnių analizę, nors jos apimtis vos 10 puslapių.

Tarp sąvokų atsirado iki šiol vietos prieveiksniams netaikytas *deiksės* apibrėžimas. Gaila, kad autorius apie šį terminą nerašo daugiau – skaitant būtų įdomu sužinoti, kas, jo nuomone, yra deiksė¹⁴.

¹⁴ Straipsnio autorės nuomone, deiksės sąvoką apibrėžti būtina, nes ji gali būti suprantama dvejopai: pagal anglų amerikiečių tradiciją pagrindinis deiksės kriterijus yra kontekstas, t. y. deiksė priklauso nuo konteksto; pagal vokiečių (europinę) tradiciją deiksė priklauso nuo *origo*, todėl manoma, kad deiktiniai pasakymai yra tiesiogiai susiję su

Pagrindinis skiriamasis semantinis požymis, pasak autoriaus, yra deiksė – tai atsispindi ir jo semantinėje klasifikacijoje: visi vietosrieveiksmiai skiriami į deiktinius ir nedeiktinius. Tačiau žodžiams nepavadinimams¹⁵ priklauso daugiau mikrosistemų, pavyzdžiui, *kogniciniai žodžiai*, kuriais apeliuojama nurodyti tam tikrą informaciją arba kurie perteikia santykinę kokybinę informaciją (plg. Rosinas 1996, 7). Kogniciniais vietosrieveiksmiais galėtų būti *kur* ir *visur*, Forssmano priskiriami deiktiniams neapibrėžtumo vietosrieveiksmiams.

Nors, kita vertus, galimas ir kitoks požiūris: bet kuris deiktinėje situacijoje pavartotas vietosrieveiksmis laikytinas deiktiniu. Ši ir kitos anksčiau paminėtos pastabos įrodo, kad norėdamas išvengti painiavos, autorius pirmiausia turėjo apibrėžti deiksės sąvoką.

Klausimų kelia ir pirmoji semantinė vietosrieveiksmių grupė (*grynieji vietosrieveiksmiai*). Įprastai mokslinėje literatūroje vadinamiesiems gryniems vietosrieveiksmiams priskiriami *čia* ir *ten* (ang. *here / there*, vok. *hier / dort*) (Bühler 1990, 131; Fillmore 1997, 61; Fricke 2007, 91; Lyons 1977, 654–655 ir t. t.). Forssmanas greta *čia / ten*, *šeit / tur* priskiria ir klausiamąjį vietosrieveiksmį *kur*, *kurp* (Forssman 2003, 38), taip pat – *klāt*, *nost*, *šalin* (Forssman 2003, 39).

Be to, abejonių kelia vietosrieveiksmio *mājup* priskyrimas nedeiktiniams vietosrieveiksmiams. Sunku sutikti, kad latvių kalboje nėra tekstų, kuriuo-

origo (Fricke 2007, 17). Anglų amerikiečių tradicijoje deiksė nėra atskiriama nuo „nedeiktiskumo“, t. y. deiktiniai pasakymai yra nedeiktiniai pasakymai, priklausantys nuo kalbinių pasakymo situacijos elementų, kurie nėra susiję su *origo* (žr. ten pat). Žymiausi vokiečių tradicijos atstovai yra Bühleris, Ehlichas, Sennholzas, Herbermannas (daugiau žr. Fricke 2007, 17–35), o anglų ir amerikiečių – Fillmoras, Lyonsas, Hanksas ir Fazitas (daugiau žr. Fricke 2007, 35–53). Trumpiau tariant, vienu atveju deiksė suvokiama kaip rodymas, kitu – kaip nuo konteksto priklausantis pasakymas (kas, kur ir kada tai pasakė). Ši dvejojama tradicija atsispindi ir įvairiuose lingvistiniuose žodynuose, pavyzdžiui, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* randami tokie deiksės paaiškinimai (RDLL, 286–287): 1. Situacijos elementų rodymas arba dėmesio atkreipimas į juos gestais ar kalba; 2. Tai kalbinių išraiškų funkcija, susijusi su pasakymo asmeniu, vieta ir laiku, kurie priklauso nuo kalbėjimo situacijos. <...> Deiksė yra tarsi sąsaja tarp semantikos ir pragmatikos ta prasme, kad deiktiniai pasakymai gali būti apibrėžti tik tam tikrame kalbiniame kontekste, pavyzdžiui, pasakymas *Aš esu alkanas* negali būti kam nors priskirtas be konteksto – šio sakinio interpretacija visada priklausys nuo to, kas, kada ir kur tai pasakė. Tuo tarpu Forssmanas deiktiniais laiko tuos vietosrieveiksmius, kurie nusako vietą ego atžvilgiu (Forssman 2003, 36).

¹⁵ Apie žodžių pavadinimus ir nepavadinimus daugiau žr. Bühler 1934, 80–21, 117.

se kalbamasis žodis būtų pavartotas kontekste, kai atskaitos tašku laikomas kalbėtojas. Atlikdamas tyrimą autorius turėjo pasinaudoti bent minimaliais latvių kalbos pavyzdžiais.

Apskritai gryniaisiais deiktiniais vietosrieveiksmiais laikomi tie, kurie, pasak Bühlerio, priklauso *origo* (Bühler 1990, 117), arba, pasak Lyonso, *nuliniam taškui* (ang. *zero point*) (Lyons 1977, 683). Abiem atvejais atskaitos taškas yra koordinacių sistema, t. y. koordinacių susikirtimo vieta — *aš-čia-dabar*. Kiti gryniesiems deiktiniai žodžiai (*tu, ten*) yra interpretuojami iš kalbėtojo pozicijos. Nė vienas iš minėtųjų autorių gryniesiems deiktiniams žodžiams nepriskiria *kur, karp* (angl. *where*) ar *klāt* (ang. *near*), *nost* (ang. *away*).

Skaitant darbą labai sunku suprasti, iš kur autorius rinko pavyzdžius. 34 psl. jis rašo, kad iš modernių latvių ir lietuvių kalbos žodynų, deja, nenurodo, kokių. Kas, jo nuomone, tie modernūs žodynai, lieka neaišku. Nuorodos nepateikiamos net iliustruojant kai kurių vietosrieveiksmių vartoseną.

Kontekstų, kuriuose būtų vartojami aptariamieji vietosrieveiksmiai, taip pat vos vienas kitas, dažniausiai nepateikiama išvis.

Prie analizuojamų vietosrieveiksmių kabutėse pateikiamos vokiškos reikšmės taip pat kelia klausimą — kokiais žodynais remdamasis autorius reikšmes nustatė ar išvertė.

Labai sunku sutikti su teiginiu, kad latvių kalbos vietosrieveiksmiai *nekur* ir *visur* yra to paties semantinio lygmens žodžiai, kaip žinoma, *visur* žymi absoliučiai visas vietas, o *nekur* — nė vienos vietos apskritai. Aprašant *nekur* semantiką neužtenka parašyti, kad šis vietosrieveiksmis nieko nelokalizuoja — jis išskiria tuščią aibę (plg. Rosinas 1996, 135) ir jo reikšmė skiriasi nuo vietosrieveiksmio *visur* reikšmės.

Nepaisant pateiktų pastabų, Forssmano tyrimas yra naujusia ir išsamiausia semantinė latvių kalbos vietosrieveiksmių analizė tiek latvių, tiek užsienio kalbotyroje.

§ 5. Iš viso to, kas aptarta straipsnyje, galima daryti išvadą, kad latvių kalbotyroje vietosrieveiksmių semantika didesnio dėmesio nesulaukė. A. Bylenšteino gramatikoje pateiktas semantinis skirstymas išliko beveik nepakitęs ir dabartinėje bendrinės latvių kalbos gramatikoje: tiek viename, tiek kitame veikale kalbiamieji žodžiai klasifikuojami pagal tai, į kokį klausimą atsako — *kur?* ar *karp?*

Kituose latvių mokslininkų darbuose vietosrieveiksmių semantiniai tyrimai yra daugiausia tipologinio ar apibendrinamojo pobūdžio. Deja, jie dažniausiai atliekami nežiūrint į kontekstus — vietosrieveiksmiai tiesiog su-

grupuojami pagal pasirinktus požymius. Kokiu principu tie požymiai atrenkami, dažniausiai lieka neaišku – beveik nė vienas iš autorių neaprašo savo pasirinkto metodo.

Iš naujesnių latvių kalbotyros darbuose atliktų tyrimų galima paminėti Dz. Paeglės siūlomą vietosrieveiksmių aprašą – jame pirmą kartą pavartotas terminas *adresantas* (t. y. subjektas, kurio atžvilgiu nusakoma vieta).

Didžiausią dėmesį vietosrieveiksmių semantikai skyrė B. Forssmanas, pateikęs išsamiausią semantinę latvių kalbos vietosrieveiksmių klasifikaciją. Be naujų teorinių pagrindų (įsivedamas deiksės terminas, aprašomas erdvės ir kelio supratimas), autorius bando pateikti naują vietosrieveiksmių klasifikaciją, aprašo jų reikšmes.

Lyginant naujesnius darbus¹⁶ svarbu atkreipti dėmesį, kad įvairių mokslininkų darbuose tie patys vietosrieveiksmiai gali priklausyti skirtingoms grupėms, o ir pačios semantinės grupės suvokiamos kitaip, pavyzdžiui, M. Arajai paplitimo vietosrieveiksmiai yra *tāli, tuvu* ir t. t., o B. Forssmanui – *dažuviet, vietumis, virsū, apkašā* ir t. t. Vietosrieveiksmių *nekur* M. Araja priskiria prie neigiamųjų vietosrieveiksmių, o B. Forssmanas – prie neapibrėžtųjų.

Kita vertus, tai, kad vietosrieveiksmių reikšmės latvių kalbotyroje nesulaukia didesnio tyrėjų dėmesio, o autoriai tuos pačius vietosrieveiksmius priskiria skirtingoms grupėms, tik įrodo semantinę kalbamųjų žodžių sudėtingumą. Neretai vienas ir tas patsrieveiksmis gali priklausyti kelioms semantinėmsrieveiksmių grupėms, tokiu atveju jis turi būti priskiriamas, pavyzdžiui, tiek vietos, tiek būdorieveiksmiams (*dziļi* ir t. t.).

Šios ir kitos straipsnyje pateikiamos pastabos įrodo, kad vieningos ir universalios semantinės vietosrieveiksmių klasifikacijos kol kas nėra.

¹⁶ Pirmosiose latvių kalbos gramatikose vietosrieveiksmių semantika neaprašoma išvis arba aprašoma labai skurdžiai.

REVIEW OF SEMANTIC STUDIES OF ADVERBS OF PLACE IN STANDARD LATVIAN

Summary

The aim of this article is to review the semantic studies of adverbs of place in Standard Latvian and their development from the first Latvian grammars to contemporary linguistic research. The main conclusion is that the semantics of adverbs of place was not a widely discussed subject in Latvian linguistics. The first basic classification presented by A. Bielenstein remained almost unchanged for a hundred years. In the contemporary Latvian grammar adverbs of place are still classified according to the questions *kur* and *kurp* as it was done by the mentioned author.

LITERATŪRA

Arāja Maija 1995, Adverbu klasifikācija un to sistēmiskās iezīmes, in Mārīte Āboltiņa (red.), *Latviešu valodas un literatūras problēmas: zinātniskie raksti*, Rīga: Latvijas Universitāte, 9–11.

Arāja Maija 1996, Vietas adverbi, in *Valoda – 1995. Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi* (= *Daugavpils Pedagoģiskās universitātes zinātniskie raksti. Sērija A 4*), Daugavpils: Saule, 101–106.

Bielenstein August 1864, *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt 2*, Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.

Bühler Karl 1982, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Stuttgart, New York: Fischer.

Bühler Karl 1990, *Theory of language. The representational function of language*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins B.V.

Endzelin J[ānis] 1922, *Lettische Grammatik*, Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis.

Endzelīns Jānis 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Endzelīns Jānis, Kārlis Mīlenbahs 1907, *Latweeschu gramatika [J. Endzelina un K. Mühlenbacha sarakstīta]*, Rīga: K. J. Zihmanis.

Endzelīns Jānis, Kārlis Mīlenbahs 1925, *Latviešu gramatika [J. Endzelina un K. Mühlenbacha sarakstīta]* (3 leid.), Rīga: Valters un Rapa.

Fennell Trevor G. 1982, *The first Latvian grammar: G. G. Rehehusen's "Manuductio ad linguam lettonicam..."*, Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fennell Trevor G. 1984, *Georg Dreszell's Gantz kurtze Anleitung zur lettischen Sprache: Text, translation, commentary, concordance*, Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fillmore Charles J. 1997, *Lectures on deixis*, Stanford: CSLI Publications.

Forssman Berthold 2001, *Lettische Grammatik*, Dettelbach: Röhl.

Forssman Berthold 2003, *Das baltische Adverb: Morphosemantik und Diachronie*, Heidelberg: Winter.

Fricke Ellen 2007, *Origo, Geste und Raum: Lokaldeixis im Deutschen* (= *Linguistik – Impulse & Tendenzen* 24), Berlin: Walter de Gruyter.

Kalme Vilma 2001, *Nelokamās vārdšķiras latviešu literārajā valodā: Mācību līdzeklis*, Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.

Lyons John 1977, *Semantics* 2, Cambridge: Cambridge University Press.

Liparte Evija 1996, Par dažiem partikulverbiem un to lietojumu Engures un Mērsraga izloksnē, *Baltu filoloģija* 4, 30–36.

Liparte Evija 2000, Iliatyvo resp. prievieksmio *laukan* reikšmēs ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmēse, *Acta Linguistica Lithuanica* 43, 144–152.

Liparte Evija 2001, La. *nost* vs. *malā* vs. *zemē* un lie. *žemēn* vs. *šalin* semantiskās attiecības literārajā valodā un izloksnēs, *Linguistica Lettica* 8, 151–179.

Liparte Evija 2003, *apkārt un riņķī* kopā ar verbiem lokālās nozīmēs, *Linguistica Lettica* 11, 110–128.

LLVVe – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (<http://www.tezaurs.lv/llvv/>).

MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika 1: Morfoloģija, 2: Sintakse*, Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 1962.

Ozols Arturs 1961, *Latviešu tautasdziesmu valoda*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Ozols Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.

Paegle Dzintra 2003, *Latviešu literārās valodas morfoloģija*, Rīga: Zinātne.

RDLL – Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London, New York: Routledge, 1996.

Rosinas Albertas 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Soida Emilija 1969, *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*, Rīga: LU.

Stender Friedrich 1783, *Lettsische Grammatik*. Zweyte auflage, Mitau: Johann Fried. Steffenhagen.

Gintarė JUDŽENTYTĖ

Lietuvių kalbos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[gintare.judzentyte@gmail.com]